

Az egyetemi oktatás paradoxonjai

Hegel Fenomenológiájában¹ egy helyütt megjelenik egy ismert német szó, a „Bildung” egy sajátos értelmezésben. A szó, azaz mindaz, amit ez a szó jelez, két történelmi korszak közötti átmenetre vonatkozik. Az elidegenedés és a felvilágosodás közé esik. Megőrzi magában az elidegenedés, azaz a személy külsővé válásának, objektíválódásának mozzanatát, s ugyanakkor előre vetíti a felvilágosodást, melyet megelőz, mint annak feltétele.

Egy folyamatról van szó, melyet különböző kategóriákkal lehet leírni. Amennyiben a történelmi szociológia vizeire evezünk, Norbert Elias² nyomán egyfajta „civilizációs folyamatról” kell beszélnünk. A következőképpen adhatjuk elő a történetet. A reneszánsz koráig a nemesség, mind az arisztokrácia, mind a „kisebb” nemesség, rendjük szabályai között élt, azokat követte. Ezek a szabályok, melyek magukba foglalták a hitvilágot, az öntudatot, az öltözködést, nyelvhasználatot, a kölcsönösségi viszonyokat, tehát az életforma és viselkedési forma egészét, élesen elválasztották ezeket a felső rendeket minden más társadalmi rétegtől, gazdagtól és szegénytől egyaránt. A rendi határok áthágása többnyire nevetséges volt, mint ahogy azt Moliere komédiáiból is láthatjuk. S ahogy a polgárság erősödött, úgy növekedett meg az igény az alternatívára, a polgárság saját életformáinak s az ehhez tartozó normáknak a kialakítására.

A „Bildung”, röviden összefoglalva, a polgári életforma kialakításának folyamata. Hegel kétféle Bildungot említ. Az egyik teoretikus, a másik pragmatikus. Az előbbi a szociális magatartásra, az ehhez fűződő gondolkodásmódra, erkölcsre s az egyed ebben való önmegvalósítására vonatkozik, az utóbbi a hivatás gyakorlására. A polgárembernek hivatása van, mindenkinek egy másik hivatása, s abban kell tisztességesen helytállnia. Mikor később Max Weber³ a protestáns etikáról elmélkedve Benjamin Franklin példáját idézi, lényegében ugyanarról beszél.

A 19. század kezdetétől (vagy korábbi időponttól) kezdve az európai egyetemek is ezt a két „Bildung” funkciót voltak hivatva betölteni. Ezek már nem igen hasonlítottak a középkori egyetemek világához. Ott játszották a legnagyobb

¹ Hegel: A szellem fenomenológiája. Ford. Szemere Samu. Akadémiai, Bp. 1961. Lásd A magától elidegenedett szellem; a műveltség c. fejezetet. 249-300. o.

² Lásd Norbert Elias: A civilizáció folyamata. Ford. Berényi Gábor. Gondolat, Bp. 2004.

³ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Ford. Gelléri András. Józsa Péter. Somlai Péter. Tatát György. Gondolat, Bp. 1982. Lásd 43-116. o.

szerepet, ahol nagy volt a polgári ellenkultúra, továbbá a nemzeti identitás megalapozásának szükséglete, így elsősorban a német, olasz és francia nyelvterületeken és Skóciában. Az Egyesült Államoknak a 19. század közepéig egyáltalán nem volt egyeteme, míg az angol Cambridge és Oxford még a 20. században is hosszú ideig az arisztokrácia szellemi és életformabeli iskolái maradtak

A „Bildung” folyamatában a filozófia nagy szerepet játszott. Nemcsak az egyetemeken, hanem a közvélemény szellemi alakításában is, mint a francia Enciklopédia, melyet a hegeli Enciklopédia volt hivatva követni. Bár a filozófia nem helyettesítette az egyetemeken a hagyományosan irányadó teológiát, de egyre inkább egyenértékűvé vált vele, mi több, jelentőségben fölébe kerekedett. A filozófia ugyanis az egész emberiség (sic) civilizálódását, nevelését óhajtotta szolgálni. Jellemző erre, ahogy Hegel filozófiatörténeti előadásait bevezette és befejezte. Előadásai még Heidelbergből származó bevezetésében Hegel azt a reményét fejezi ki, hogy az elnémult tudomány (ugyanis a filozófia) megint reménykedhetik, hogy a süketté vált világ meg fogja újra hallani.⁴ Üdvözli azt a bizonyos napfelkeltét, melyben újra felülemelkedünk napi érdekeinken, hogy befogadjuk az Igazat, az Örököt, az Istenit. A berlini előadás-sorozatát berekesztő búcsújában arra figyelmezteti hallgatóit, hogy a belső, szubsztanciális szellem megragadása az individuum álláspontja. Reméli, hogy előadásai során szellemi kötelék alakult ki közöttük és tanítványai között, majd ezekkel a szavakkal fejezi be kurzusát: „Azt kívánom Önöknek, hogy jó életet éljenek”. („Ich wünsche Ihnen recht wohl zu leben.”)⁵

Elképzelhetetlen, hogy ma egy filozófus professzor így fejezze be előadását. Példaként idézem *Paul Feyerabend* „Három dialógus a tudásról” című könyvének első dialógusát.⁶ Ebben igen realiztikus képet kapunk egy mai amerikai undergraduate filozófiai szeminárium alakulásáról. A szeminárium témája Platón „Theaitetosz” című dialógusa. Egy lányhallgató megkérdezi, hogy ez vajon „a posztmodern konyhaművészet” szeminárium-e! Mikor felvilágosítják, hogy ismeretelméletről lesz szó, nem nagyon érti a különbséget. Mert ugyan mit mondhat nekünk valaki valamit a tudásról, aki több mint kétezer évvel korábban élt? Ezek után azt hihetnénk, hogy a szeminárium üres fecsegésből fog állni. De korántsem lesz így. Ne tévedjünk. Ezek „ungebildete” diákok. Sem a tanárt nem tisztelik, azaz egyenlőnek kezelik, sem magát a szöveget. Egyszerűen azt fürkészik ki, hogy mi igaz (számukra) belőle. Hogy mi a tudás? Mikor például Szokratész azt mondja, hogy mindent a szakértő tud legjobban megítélni, még az ételt is, egy diák azonnal közbevág, hogy pocsék ebédet evett egy a szakértőktől

⁴ Lásd Hegel: Előadások a filozófia történetéről. Ford. Szemere Samu. Akadémiai, Bp. 1958. I. k. 15–17. o.

⁵ Lásd I. m. III. k. 487. o.

⁶ Lásd Paul Feyerabend: Három dialógus a tudásról. Ford. Tarnóczi Gabriella. Osiris-Gond. Bp. 1999. 7–69. o.

igen magas pontszámot kapott vendéglőben. Hozzá kell-é tennem, hogy ezt a szokratészi gondolatot már Hegel is kétségbe vonta, mikor azt mondta, hogy nem kell ahhoz suszternak lennünk, hogy tudjuk, hol szorít a cipő. Végül is nagyon érdekesen vitatkoznak. Lejegyezhető eredményre ugyan nem jutnak, de arra igen, hogy amiről beszélgetettek, megmarad a fejükben, az emlékezetükben, a magatartásukban. Mégis „Bildung”?

Hirtelen ugrottam a kezdetektől egészen máig.

Az a folyamat, ami a kezdetektől máig vezetett, szerves része volt annak a szélesebb folyamatnak, melyben a modernséget megelőző világ modern világgá alakult. Az átalakulás különböző kultúrákban különböző formát öltött, különböző sebességgel ment végbe, de mára mindent összevéve lényegében bezárult. A stratifikációban gyökeredző társadalmaknak egy funkcionális társadalommá való átalakulásáról van szó. (A kifejezés Luhmanntól ered.)

A modernség előtt minden társadalom, bármennyire különbözőek voltak is, stratifikáción alapult. Ezek a társadalmak lényegükben fogva hierarchikusan voltak felépítve. A születés véletlene következtében az újszülött a társadalmi hierarchia emeleteinek egyikén kötött ki, ki egy alacsonyabb, ki egy magasabb emeleten. Mint Arisztotelész pontosan leírta, az egyik ember úrnak születik, a másik rabszolgának. A pince mindig a legszélesebb, a legfelső emelet a legszűkebb (gyakorta csak egy uralkodó férfi lakja). Ezekben a társadalmakban mindenki a stratifikációban neki jutott helyhez tartozó funkciót gyakorolja. Azokat a készségeket, melyek e funkciók gyakorlásához szükségesek, minden iskolázás nélkül megtanulja. Az írni és olvasni tudás Athénben vagy a Római Köztársaságban a felső osztályok tagjai számára elsajátítandó készség volt. Rómában erre a készségre, továbbá a görög nyelvben, költészetben, filozófiában való jártasságra többnyire görög rabszolgák tanítottak. A középkorban egyes kolostorok funkciójához tartozott többek között a könyvek másolása, ápolása, a botanikai vagy gyógyászati ismeretek átadása, ahogy az egyház látta el a gyermekek vallási s esetleg egyéb nevelését is. A középkori nemes urakat lovaglásra, kardforgatásra nem az iskolapadban tanították. A középkori egyetemek nem a társadalom ön-reprodukcióját szolgálták, talán a jogi karok kivételével.

Ez a hagyományos társadalmi munkamegosztás a modern világban a feje tejére áll. A világ lassan fordul meg, de megfordul. A modern korban ugyanis nem a stratifikációban elfoglalt hely dönti el az ember funkcióját, azt, hogy valaki hol fog elhelyezkedni a társadalmi hierarchiában, hanem fordítva. Azt a funkciót, amit az ember gyakorol, fogja végső soron meghatározni a társadalmi hierarchiában betöltött helyét. A modern világ társadalmi ideája, az „egyenlő esély”, ezt a fordulatot fejezi ki és rögzíti. A modern oktatási hierarchia az egyenlő esély ideáljának felel meg. Nem kell megmaradnunk a hierarchiának azon a fokán, melybe beleszülettünk, felkapaszkodhatunk az oktatási intézmények létráján, s ha elérjük ebben a legmagasabb fokot, az alkalmassá fog tenni

bennünket olyan funkciók gyakorlására, mely biztosítja számunkra a társadalmi hierarchiában betöltött magas helyet.

Az oktatási intézmények hierarchikus rendezése tehát a polgári világgal születik, s a modernség kialakulásával és folyamatos változásaival alakul és alakul újjá.

Az átalakulás a kötelező elemi oktatással kezdődik. Az elemi oktatás (olvasás, írás, számolás, beszédgyakorlat) a kezdet kezdetén a proletárgyerekek fegyelmezett munkásokká való formálását szolgálta. A „magasabb osztályok” gyermekeit korábban magántanítók korrepetálták, de később – ahogy meggyorsult a világ átalakulása – a többségnek ez az elemi iskola jutott. Erről elmélkedik *Foucault* a „Felügyelet és büntetés”⁷ című könyvében. A jövőnk munkásait és kistisztviselőit be kellett törni. Meg kellett tanulniuk időben érkezni, minden nap jelen lenni, nyugodtan egy padban ülni, hallgatni, ha így parancsolták, beszélni, ha kérdezték őket. Napirenden volt a testi fenyítés s az ideológiai indoktrináció, mindig az adott államban uralkodó ideológiának megfelelően. A rendetlenkedőket megbotozták. Még az én gyerekkoromban is gyakori volt a fiúiskolákban a tenyeres és a körmös. A lányokat sarokba állították, illetve sarokba térdepeltették. A folyosón hátratett kézzel sétáltunk, a padokban is hátratett kézzel ültünk.

De ha lassan mindenkinek át kellett élnie a négy elemi osztályt, nem mindenki juthatott egy lépcsővel feljebb. Az, aki feljebb jutott, legalábbis a kezdetekben, már az alsó középosztályhoz tartozott. Az úgynevezett polgári iskola volt a következő lépcső. A „polgári” elnevezés jellemző. A lányok, még anyám korában is, többnyire itt is végezték. Ez elég volt funkciójuk gyakorlására. Tudtak írni, olvasni, kézimunkázni, kötni, horgolni, regényeket olvasni. Megfeleltek feleségnek, kiszolgálónak, de még kistisztviselőnek és titkárnőnek is.

A polgári iskola alternatívája egyre inkább a gimnázium lett. Ott még a Hegel-féle *Bildung* játszotta a vezető szerepet. Elsősorban a jó családból származó fiúk látogatták. Ők még görögöt és latint tanultak, s alapvető természettudományi tárgyakat is. Az utóbbi a 19. század második felében vált fontossá. A 19. század a tudomány százada volt, a természettudományos ismeretek egyre gyorsabb kumulálódásának időszak. A tudomány mítosza uralta. Ennek hatására jöttek létre az úgynevezett reálosztályok, illetve reálgimnáziumok. Gimnáziumi érettségi nélkül senki sem juthatott be az egyetemre, a felsőoktatás bástyájába.

Hogy mennyire a polgári *Bildung*ot szolgálták az oktatás hierarchikus intézményei, látjuk, ha egy pillantást vetünk Amerikára, ahol nem létezett arisztokrácia. Az Egyesült Államokban, mint már említettem, a 19. század közepéig nem is volt egyetem. Még a Harvard sem egyetemenként indult. Mi több, mind máig nem szükséges egyetemi végzettség a jogi diploma megszerzéséhez. A politikai

⁷ Foucault: *Felügyelet és büntetés: a börtön története*. Ford. Fázsy Anikó és Csűrös Klára. Gondolat, Bp. 1990.

vezető tisztségek betöltésénél egészen tegnapig inkább megvetették az egyetemet végzett „egghead”-eket.

Az európai kontinensen az egyetem feladata egy új, polgári, kultúrahordozó réteg kialakítása volt. Azonban minél többen jutottak be az egyetemekre, annál inkább hierarchikussá vált az egyetemi intézmények láncolata is. Nem minden egyetemre jártak ugyanolyan háttérű diákok, nem minden egyetemi diplomának volt egyenlő értéke, Ez így maradt mindmáig.

A második világháború után mindez újra átalakult. Ez a változás 1968-ban és annak utóhatásában vált egyértelművé. Ekkor, és csak ennek következtében jelennek meg az egyetemek szociális megbízatásának paradoxonjai.

Hadd térjek vissza röviden két, korábban márt említett tényezőre. Az egyik a civilizálódási folyamat, a másik a modern társadalom sajátossága, mely szerint az a funkció, amit gyakorlunk, határozza meg a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyünket.

Kezdem a másodikkal. Amennyiben nem a születésem dönti el, hogy milyen funkciót fogok gyakorolni, s milyen helyet fogok elfoglalni a társadalmi hierarchiában, hanem valami más, mi lehetne ez a más? Azok az intézmények, melyek bizonyos funkciók gyakorlására előkészítenek. Melyek lehetnek ezek az intézmények? Az oktatás intézményei. Az oktatás intézményei tehát maguk is funkcionálissá válnak. Az lesz a funkciójuk, hogy előkészítsék a gyermeket, az ifjat, a fiatalembert olyan funkciók gyakorlására, melyekhez kedve, tehetsége van, s amely funkciókat az úgynevezett „életbe” kilépve sikeresen tud majd gyakorolni, melyek gyakorlásával feljebb tud kúszni a szociális hierarchia számlétráján.

A középiskolának, de főleg a főiskolának és egyetemeknek tehát kettős funkciójuk van. Egyrészt elő kell készíteni az ifjat az úgynevezett „életre”, másrészt hozzásegíteni az ifjat ahhoz, hogy született tehetségeit gyakorló képességekké változtassa. Tehát mindenekelőtt oktatni kell, a szükséges tudás elsajátítására kell törekedni. Ugyanakkor meg kell őrizni, bár az oktatásnak alárendelve, a Bildung teoretikus funkcióját is. Eredetileg az egyetemek kulturálisan képzett ifjak kiképzésére is törekedtek. Ebben az időben volt szokás megkülönböztetni az értelmiségit és a „szakbarbárt”.

Máig is maradt egynéhány olyan egyetem, sőt főiskola (college) is, mely egyaránt fontosnak tartja mindkét funkció gyakorlását (mint pl. Chicago), de egyre kevesebb, vagy ha meg is próbálja, többnyire sikertelenül.

Attól kezdve, hogy a funkcionális munkamegosztás végső győzelmet arat a stratifikációra épülő hagyományos modell felett, az oktatási hierarchia minden szintjének mindenki számára elérhetővé, azaz nyitva kell állnia. A modern világ eszménye az egyenlő esély. Ha a nagyobb esély feltétele az oktatási intézmények hierarchiájában való felkapaszkodás, akkor mindenki számára nyitva kell lennie az ezekbe az intézményekbe vezető útnak.

A tömegegyetem a funkcionális társadalomhoz tartozik, attól elválaszthatatlan, abban szükségszerű. Míg az Egyesült Államoknak a 19. század közepén

még nem volt egyeteme, ma ugyanott a fiatal lakosság több mint a fele tanul egyetemeken és főiskolákon. A bizonyítvány a belépőjegy minden munkához, minden foglalkozáshoz. A felsőfokú végzettségről szerzett bizonyítvány a jobban fizetett, előkelőbb, nagyobb perspektívát nyújtó álláshelyekhez belépő. Azt Egyesült Államok mostani elnöke, Obama igen alacsony társadalmi helyzetű családban született, de a Harvardon végzett. Elit kiképzést kapott. A végzettség dönt.

Ugyanaz az átalakulás, mely a funkcionális munkamegosztás győzelmét eredményezte a stratifikációs modellel szemben, állította meg a még kialakuló polgárság civilizációs folyamatát. A korábbiakban, Hegel *Bildung* fogalmának értelmezése kapcsán, már említettem Norbert Elias könyvét, melyben a civilizációs folyamatot elemezte. A nemesség, elsősorban az arisztokrácia, viselkedési kódjával szemben alakították ki a polgárok saját viselkedési rendszerét. Mint említettem, ez vonatkozott a társadalmi, illetve társasági viselkedésre általában, a megszólításra, öltözködésre, étkezésre, szexuális magatartásra, ahogy vonatkozott bizonyos ismeretek elvárására is (olvasmány, zene, tánc). Ha olvassuk *Diderot* „Salon”-ját⁸, láthatjuk, hogy mit jelent mindez a művészetek értékelésében is, hogy miért tartotta *Diderot* *Chardint* annyival nagyobbra, mint például *Bouché*-t, s miért szorgalmazta a polgári drámát a hagyományos tragédiával szemben. Vagy azt, hogy hogyan tartozott hozzá a polgári műveltséghez az operalátogatás.

Amikorra eltűnt vagy legalábbis excentrikussá marginalizálódott az arisztokratikus életforma, nem volt többé szükség a civilizációs folyamat eredményeinek gyakorlására. 1968-ban (kissé előtte és utána) megkezdődik a civilizációs folyamat visszafordítása, a de-civilizációs folyamat. Nincs többé öltözködési kód (megjelenik a „farmer” mint egyenruha), sem étkezési kód, sem illemkód, sem szexuális kód. Nincs kulturális norma, ki ezt szereti, ki meg amaszt.

Már ezzel is teljesen megszűnik a főiskolák és egyetemek „*Bildung*” funkciója. A tömegegyetemek nem nevelik a polgári kultúra embereit, mivel sehogyan sem nevelnek. Szakoktatásra összpontosítanak jól vagy rosszul, ezt egyeteme válogatja. Kizárólag arra a funkcióra akarják az ifjat előkészíteni, melyet majd esetleg gyakorolni fog. Jól vagy rosszul.

Más változást is hozott 68. Az autoritáson alapuló oktatási rendszer végét. Legalábbis Nyugat-Európában és az Újvilágban. (Magyarországon még mindig dívik középfokon a porosz iskolarendszer, de erről most nem tudok beszélni.) Nem csak a diákönkormányzatokra gondolok, melyek vagy jól, vagy rosszul teljesítik feladatukat, mint minden intézmény, hanem a curriculum választhatóságára, azaz liberalizálódására. A diáknak sokkal több joga van ma, mint annak előtte, s nem kell magát egy tekintélyes professzor önkényének alávetnie. Az

⁸ Lásd *Diderot*: *Salons*. I–IV. kötet. Oxford, 1957–1967.

egyetemen belüli hierarchia leépülőben van. Bár ezzel vissza is lehet élni, de alapjában, lényegében ez megfelel a modern demokrácia szellemének.

De hol maradtak azok a bizonyos paradoxonok? Mindenekelőtt: a tömeg-egyetem vagy tömegfőiskola kialakulása általában hatalmas színvonalassal jár együtt. Nem olyan nagyon régen az érettségiző diákok átlaga többet tudott, ismert, műveltebb is volt, mint ma a hároméves alapképzésen keresztülment egyetemisták átlaga. Hogy Amerikában maradjak, számos úgynevezett „community college” (ingyenes, körzeti főiskola a körzetben lakók gyerekei számára) diákjai gyakran sem írni, sem olvasni nem tudnak. Többségükben semmi kedvük az egészhez. Miért járnak főiskolára? Mert a szülők küldik őket, gyermekeik jövőjéről, karrierjéről gondoskodva. A szülőnek is igaza van (főleg ha bevándorló és szegény), mert biztosítani akarja gyermekei jobb életét, a diáknak is igaza van, aki mindebben csak nyűgöt lát.

Az első paradoxon névlegesség és realitás között feszül. Névlegesen van egy diplomám, valójában nem tudok semmit. Ha ezek után mégis be tudok egy funkciót sikeresen tölteni, azt diploma nélkül is tudnám. Reálisan nincs szükségem diplomára, éveimet elvesztegettem, de mégsem vesztegettem el, mert diplomám nélkül nem juthatok olyan tevékenységhez, melyet diploma nélkül ugyanúgy be tudnék tölteni. A diploma ebben az esetben a szükséges látszat. A funkcionális társadalomnak fizetett adó.

A tömegegyetem második paradoxonja a túlzott szakosodás folyamán jön létre. Mindenkit, különösen a mérnöki szakokon és a természettudományokban egy egészen speciális funkció gyakorlására készítene elő. Az általánosabb tudás továbbítása az egyetemi hierarchiában alsóbb években történik. A specializálódás éppen arra irányul, hogy az ifjú egy szakma egy vonatkozásában tökéletes tudásra és készségre tegyen szert, de manapság a tudomány és technika olyan iramban fejlődik, hogy az a specializált funkció, melyre a diákokat előkészítették, mire az egyetemet elvégzi, esetleg már nem is létezik. A paradoxont így fogalmaznám meg. Minél inkább egyetlen funkció tökéletes betöltésére képeznek valakit, annál valószínűtlenebb, hogy funkcióját tökéletesen fogja tudni gyakorolni. Lehetséges, hogy egy alacsonyabb fokú diplomával rendelkező, aki még nem specializálódott, ezt nála jobban tudná gyakorolni, de nem teheti, mert nincs meg az ehhez szükséges PhD-je.

Végül, a tömegegyetem frusztráció forrása. Amennyiben valakit egy funkció gyakorlására képeznek ki, akkor – amennyiben ezt nem tudja gyakorolni, például mert nincs elég állás vagy rosszak a képességei, s így kénytelen olyan munkát vállalni, melyre egy alacsonyabb diploma is képesítette volna, vagy melyhez nem is kell diplomát szerezni – kivetettnek, szerencsétlennek fogja érezni magát. Ez a réteg a politikai radikalizmus (mind a jobboldali, mind pedig a baloldali) legmegbízhatóbb támogatója és támasza. Az egyenlő esély ideológiájának és a személyes frusztrációnak a kereszteződéséből születik az a gyűlölet, mely annak a világnak elpusztítására törekszik, amelyből vétetett.

Tévedések elkerülése végett. Nem azért beszélek a mai egyetem paradoxonjairól, mintha el akarnám vetni a tömegegyetemet, s vissza akarnám hozni akár reménytelenül is a régi elitegyetemeket, azok hierarchiájával s többnyire nagyobb kulturális sikerességével együtt. Az úgynevezett kultúrkritika szerintem hasztalan vállalkozás. A tömegegyetem a mai modern világ szerkezetének megfelelő oktatási intézményrendszer.

A paradoxonok azért paradoxonok, mert a rendszeren belül megoldhatatlanok. De beszélhetünk problémákról is, melyek megoldásához közelíthetünk. Az egyik az egyenlő esély eszméjéhez, a másik a képességeknek tehetségekké való fejlesztéséhez kapcsolódik. Azért beszélek itt problémákról, mert bár szembe lehet nézni jelenlegi megoldatlanságukkal, nem könnyen fogadnánk el elvi megoldhatatlanságukat.

A funkcionális társadalom nem tudta kiküszöbölni a stratifikációra épülő társadalmaknak azt a sajátosságát, hogy a születés véletlene határozza meg a későbbiekben azt a funkciót, melyet az egyed betölt. Csak annyiban változtatta meg a stratifikációra épülő társadalom logikáját, hogy a születési hely és a gyakorolt funkció közé közvetítőként beépítette az iskolarendszert. A születési hely többé nem végzet, de erősen megszabja a lehetőségek körét. Azt, hogy egy gyerek hány osztályt jár ki, és hol, hogy bekerül-e egyáltalán a felsőoktatás intézményeibe, s ha igen, melyikbe. Bush elnök sokat ígérő programja, melybe igen sok pénzt is fektettek – a „no child is left behind” (‘ne legyen lemaradó gyerek’) – nem járt a várt sikerrel. Az állami iskolák színvonala Amerikában egyre alacsonyabb. Barátaim, akik mind állami iskolában végeztek, unokáikat már mind magániskolába járatják. Mikor azt mondtam, hogy Magyarországon még dívik a porosz iskolarendszer, nem hallgathatom el, hogy korszerűtlenségének van egy pozitív oldala is. A katonás autoritásra épülő oktatás, a parancsra kész véleményformálás, az antidemokratikus gyakorlat tanulási fegyelemmel jár.

A funkcionális társadalom olyan csatornába tereli az oktatási rendszeren belül az emberi képességeket, hogy azok hasznosítható tehetséggé változzanak. Egyéb, hasznot nem hozó képességek tehetséggé formálásához az iskolarendszer nem igen járul hozzá. Mondjuk a hegedűszakon tanul az ember hegedülni, a művészettörténet szakon ismerkedik a festészettel, filozófiát a filozófia szakon tanul, de a régi Bildung többnyire nem része az egyetemi curriculumnak. Ezt a problémát már sok helyütt felismerték, és igyekeznek orvosolni. Bildung nélkül nincs kulturális elit. S ha egy társadalomnak szüksége van kulturális elitre, a demokratikus társadalom bizonytalán az.

Az oktatási rendszert, beleértve az egyetemi oktatás rendszerét, manapság mindenütt folytonosan reformálják. Mindig megtalálják a legjobb megoldást. Ezután is fogják. Ezek az állandó reformok persze nem tudják sehol sem kiküszöbölni a mai oktatás, s elsősorban a mai főiskolai oktatás paradoxonjait. Az a legrosszabb, ha ahelyett, hogy tudomásul vennék azokat, megjelennek az egyetlen üdvözítő végső megoldással. Attól jobb, ha megkímélnék.